
بسم الله الرحمن الرحيم

شرح جامع

تاریخ شهر و شهرسازی

«هنر»

(برنامه ریزی شهری و منطقه ای)

مولفان: محسن اسماعیلی - حمیدرضا ابراهیم‌خانی

انتشارات ارشد

پیشگفتار ناشر

خداوند بزرگ را شاکریم که فرصتی عنایت فرمود تا بتوانیم قدمی در جهت گسترش علم و فرهنگ کشور عزیزمان برداریم و مسیری هموار را در اختیار مخاطبان و داوطلبان علاقمند به ادامه تحصیل قرار دهیم. از آنجائی که درحوزه کتاب‌های درسی و کمک درسی کارشناسی ارشد کتاب‌های زیادی به رشته تحریر در آمده است با این حال وجود یک مجموعه جامع، دقیق، کامل و دارای رفرنس(منابع) مستند احساس می‌شود.

همیشه دغدغه داشتیم که ای کاش می‌شد تمامی منابع پراکنده و گاهاً دست نایافتنی کنکور در یک مجموعه به گونه‌ای جذاب و شیوا آماده می‌شد و همچنین سوالات دوره‌های قبل کنکور نیز به گونه‌ای تشریحی پاسخ داده می شدند، که خدشه‌ای بر آنها وارد نشود و خیال داوطلبان عزیز آنقدر آسوده باشد که اطلاعات مندرج در پاسخنامه‌ها را برای بهره‌گیری در آزمون خود بکار گیرند. این کار با یاری خداوند بزرگ و همکاری نخبه‌ترین دانشجویان و اساتید کشور در انتشارات ارشد هماهنگ گردید و در تمامی مقاطع تحصیلی از کاردانی به کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری در حوزهٔ آزمون‌های سراسری – آزاد و پیام نور بسته‌های آموزشی شامل کتاب‌های بانک سوالات و کتاب‌های شرح جامع درس آماده گردید. در تهیه مجموعه‌های فوق‌الذکر از فارغ‌التحصیلان کارشناسی ارشد و دکتری که حائز رتبه‌های تک رقمی کنکور می‌باشند، استفاده کرده‌ایم، تا شما عزیزان بتوانید در راستای افزایش توان علمی خود در جهت نیل به مقصود خویش نایل آیید. بدون تردید می‌توان گفت که برای اولین بار در نظام آموزشی کشور مجموعه‌ای به این سبک عرضه می‌شود که در کیفیت و کمیت بی‌نظیر بوده و تمامی نیازهای دانشجویان و داوطلبان عزیز را پوشش می‌دهد. امید است که استفاده از این مجموعه عزیزان را در جهت موفقیت در آزمون یاری رسانده باشد. در پایان لازم به ذکر است که بی نقصی محض از آن خداوند متعال می‌باشد، بنا براین از تمامی خوانندگان و داوطلبان عزیز خواهشمندیم نظرات سازنده خود را در مورد این کتاب به سایت انتشارات ارشد اعلام نمایند تا ما را در جهت هر چه بهتر آماده کردن این محصولات یاری رسانند.

با تشکر

ناشـــــر

www.arshadbook. ir

تقدیم به

دستان پر مهر پدر

و

چشمان نگران مادر

پیشگفتار مؤلف

کتاب پیش رو حاصل بیش از ۳ سال تلاش وافر نگارندگان در جمع آوری و گردآوری مجموعه ای منسجم و مستند بوده که سرانجام در سال ۸۹ به عرصه نشر رسید. تاریخ شهر و شهرسازی ایران و جهان از جمله دروس تخصصی آزمون کارشناسی ارشد در گرایش برنامه‌ریزی شهری بوده هم از این‌رو این مجموعه در پی پاسخگویی به دانش آموختگان شهرسازی می باشد. بدلیل قرابت برخی مفاهیم و معانی پایه در هر دو گرایش، مجموعه مختص داوطلبان طراحی شهری با اندکی تغییر ارائه می گردد تا مطالب مورد نیاز داوطلبان طراحی شهری را پوشش دهد.

لازم به تذکر است که مجموعه پیش رو با هدف حداکثر انطباق با آزمون های کارشناسی ارشد ۱۰ سال گذشته طبقه بندی شده و طبیعتا در بعضی موارد خاصه داوطلبان نیازمند مطالعات گسترده تر و اگاهی از مسائل روز شهرسازی کشور می باشند. با این حال می توان این اطمینان قلبی را به داوطلبان آزمون کارشناسی ارشد داد که مجموعه حاضر دارای بیشترین همپوشانی ممکن با سوالات سالیان گذشته می باشد و با طبقه بندی مشخص و منسجم از توان لازم جهت شکل دادن به ساختار ذهنی دانش آموختگان برخوردار است.

در پایان بر خود واجب می دانیم که از حسن همکاری موسسه انتشاراتی ارشد بویژه جناب آقای قهرمانی و تمامی دست اندرکاران پرتلاش مجموعه تشکر وافر نموده و قدردان کمک های بی دریغ فکری جناب آقای مهندس خادم الرضا و همکاری های مشفقانه سرکار خانم مهندس توار بابکری و مهندس قصدی باشیم. باشد که قدمی اندک در راه تسهیل امر داوطلبان و دوست داران عرصه علم و دانش برداشته باشیم.

محسن اسماعیلی و حمیدرضا ابراهیم خانی
Hamid reza_ebrahimkhani@hotmail.com
Mohsen_esmaili@hotmail.com

فهرست مطالب

عنوان صفحه

بخش اول: تاریخ شهر و شهرسازی جهان

فصل اول: تاریخ شهر و شهرسازی جهان – تمدن‌های اولیه

دوران پیش از پیدایش شهرها ۱۵
- نظریه هیدرولیک (انقلاب کشاورزی و انقلاب شهری): ۱۷
تمدنهای اولیه ۱۸
نکات تکمیلی تمدنهای اولیه ۱۸
تمدن بین النهرین ۱۹
نکات تکمیلی تمدن بین النهرین: ۲۳
تمدن مصر ۲۴
نکات تکمیلی تمدن مصر ۲۵
تمدن هند (هاراپا) ۲۶
نکات تکمیلی تمدن هند ۲۸
تمدنهای آمریکای مرکزی (لاتین) ۲۹
نکات تکمیلی آزتکها ۲۹
نکات تکمیلی تمدن مایاها: ۳۰
نکات تکمیلی اینکاها: ۳۱
تمدن چین ۳۱
نکات تکمیلی چین ۳۲
- تمدن ژاپن ۳۳
نکات تکمیلی ژاپن ۳۴

فصل دوم: تاریخ شهر و شهرسازی جهان- تمدنهای یونان و روم

تمدن یونان (هلاس) ۴۱
۱- یونان هومری یا عصر تاریکی (۱۲-۸ ق م) ۴۱
یونان باستان (۸-۶ ق م) ۴۲
۲- عصر کلاسیک (۶-۳ ق م) ۴۴
۳- عصر هلنیستی (۳ ق م) ۴۴
نکات تکمیلی تمدن یونان ۴۹

تمدن روم:..... ۵۳
تمدن رم..... ۵۵
نکات تکمیلی روم:..... ۵۸

فصل سوم: تاریخ شهر و شهرسازی جهان- قرون وسطی- رنسانس و عصر صنعت

قرون وسطی..... ۶۹
چگونگی شکل گیری شهر در قرون وسطی (URB و BOURG)..... ۷۰
عناصر و اجزای اصلی تشکیل دهنده شهر قرون وسطی..... ۷۲
نوشهرها در قرون وسطی..... ۷۳
معماری قرون وسطی:..... ۷۴
- بیزانس..... ۷۵
آثار معماری بیزانس..... ۷۵
نکات تکمیلی قرون وسطی..... ۷۶
رنسانس:..... ۸۲
مقایسه رنسانس و قرون وسطی در شکل‌دهی به فضا..... ۸۲
۳- لندن..... ۸۵
۴- ایتالیا..... ۸۹
فرانسه..... ۹۲
دیگر نقاط اروپا..... ۹۷
نکات تکمیلی رنسانس..... ۱۰۲
عصر صنعت..... ۱۰۸

فصل چهارم: تاریخ شهر و شهرسازی ایران پیش از اسلام

تاریخ شهر و شهرسازی ایران پیش از ماد..... ۱۲۱
دوران پیش از مادها..... ۱۲۲
دوران ماد (قرن ۹ تا ۷ قبل از میلاد)..... ۱۲۳
نکات تکمیلی دوره ماد:..... ۱۲۴
دوران هخامنشی(قرن هفتم تا چهارم قبل از میلاد)..... ۱۲۶
نکات تکمیلی هخامنشیان:..... ۱۲۸
دوران سلوکیان (قرن سوم ق م)شیوه پارسی – هلنی..... ۱۳۱
نکات تکمیلی سلوکیان:..... ۱۳۴
دوران اشکانی (قرن سوم ق م تا قرن سوم میلادی)..... ۱۳۵
طبقات اجتماعی دولت اشکانی :..... ۱۳۶
نکات تکمیلی اشکانیان:..... ۱۳۸
دوران ساسانیان (قرن سوم تا هفتم میلادی)..... ۱۳۹
نکات تکمیلی ساسانیان:..... ۱۴۴

فصل پنجم: تاریخ شهر و شهرسازی ایران پس از اسلام تا دوران معاصر

عوامل مشخصه شهر در دوره اسلامی (مسجد – بازار- محله)..... ۱۵۴
شهر نیشینی، شهرگرائی و شهر سازی در دوران متقدم اسلامی..... ۱۵۷

سازمان و ساخت شهر از قرن یکم هجری تا چهارم هجری (۷ تا ۱۱ میلادی) ۱۵۹
نکات تکمیلی دوران متقدم اسلامی: ۱۶۰
سامانیان ۱۶۳
نکات تستی سامانیان: ۱۶۶
بوئیان ۱۶۹
نکات تکمیلی آل بویه: ۱۷۱
سلجوقیان و خوارزمشاهیان ۱۷۱
تکات تکمیلی سلجوقیان و خوارزمشاهیان : ۱۷۴
ایلخانان مغول ۱۷۶
تکات تکمیلی مغول: ۱۷۸
صفویان ۱۷۹
مکتب اصفهان ۱۸۴
اصولی که در شکل گیری شهر و فضا های شهری در شهر سازی مکتب اصفهان داریم : ۱۸۵
تکات تکمیلی صفویان: ۱۹۰
افشاریه ۱۹۳
زندیه ۱۹۴
نکات تکمیلی افشاریه و زندیه : ۱۹۵

فصل ششم : تاریخ شهر و شهرسازی ایران دوران معاصر

قاجاریه ۲۰۳
دوره اول ۲۰۳
دوره دوم : ۲۰۵
نکات تکمیلی قاجاریه: ۲۰۹
ساخت و سازمان شهر و تحول آن در دوران پهلوی دوره اول ۱۳۲۰-۱۳۰۴ ۲۱۳
دوره دوم حکومت پهلوی ۱۳۵۷-۱۳۲۰ ۲۱۶
نکات تکمیلی پهلوی: ۲۱۷
سؤالات تاریخ شهر و شهرسازی آزاد سال ۱۳۸۹ ۲۲۲
پاسخنامه تاریخ شهر و شهرسازی آزاد سال ۱۳۸۹ ۲۲۶
سؤالات تاریخ شهر و شهرسازی آزاد سال ۱۳۹۰ ۲۲۷
سؤالات تاریخ شهر و شهرسازی سراسری سال ۱۳۹۰ ۲۲۹
پاسخنامه تاریخ شهر و شهرسازی سراسری سال ۱۳۹۰ ۲۳۲
سؤالات تاریخ شهر و شهرسازی سراسری سال ۱۳۹۱ ۲۳۳
پاسخنامه تاریخ شهر و شهرسازی سراسری سال ۱۳۹۱ ۲۳۶
سؤالات تاریخ شهر و شهرسازی سراسری سال ۱۳۹۲ ۲۳۷
پاسخنامه تاریخ شهر و شهرسازی سراسری سال ۱۳۹۲ ۲۳۹

ضمائم

ضمیمه ۱ ..... ۲۴۰
عناصر و فضاهای بازار ۲۴۰
نکات تکمیلی در مورد بازارها: ۲۴۱
ضمیمه ۲ ..... ۲۴۲
نظریه ضدیت با شهر گرایی ۲۴۲
ضمیمه ۳ ..... ۲۴۵
نام قدیمی و جدید شهرهای ایران ۲۴۵
منابع و مأخذ ۲۴۷

بخش اول

تاریخ شهر و شهرسازی جهان

عناوین اصلی

- فصل اول شهر و شهرسازی جهان – تمدنهای اولیه
- فصل دوم تاریخ شهر و شهرسازی جهان- تمدنهای یونان و روم
- فصل سوم تاریخ شهر و شهرسازی جهان- قرون وسطی- رنسانس و عصر صنعت

فصل اول

تاریخ شهر و شهرسازی جهان– تمدن‌های اولیه

فصل اول

تاریخ شهر و شهرسازی جهان – تمدن‌های اولیه

دوران پیش از پیدایش شهرها

احتمالاً موجودات شبیه انسان برای اولین بار حدود **یک میلیون سال** پیش بر روی زمین ظاهر شدند. در حدود ۲۵۰۰۰ هزار سال پیش از میلاد رشد فیزیکی و ارگانیک هموسپین‌ها به پایان رسید و فرآیند جدید تکامل فرهنگی شروع شد. حدود ۱۴۰۰۰۰ سال پیش از میلاد آخرین عصر یخبندان فرا می‌رسد، تا قبل از آن انسان در هیچ واحد فیزیکی پایداری سکنی نداشته است و به همین دلیل در عصر یخبندان در **غارها** پناه می‌گیرد و خود و سایر حیوانات اصلی را نجات می‌دهد. در اینجاست که ما نخستین مساکن حقیقی را می‌بینیم.

در حدود هزاره هفتم قبل از میلاد (۷۰۰۰ ق م) عصر یخبندان تمام می‌شود و ورقه‌های عظیم یخ شروع به ذوب شدن می‌نمایند و همین باعث می‌شود مناطق آبرفتی و جنگل‌های معتدل بوجود آیند که مناسب بهره‌برداری انسان از آن می-باشند، این خود یک انگیزه خارجی برای قدم نهایی سرنوشت‌ساز به طرف تمدن شهری بود.

- **شهرهای نخستین**

در تاریخ با **هفت تمدن** مواجه هستیم و این تمدن‌ها از آنجا معنادار می‌شوند که شهر شکل می‌گیرد. زیرا که تمدن با شهر زنده می‌شود و خود را در مکانی تعریف می‌کند که شهر نام دارد. از طرف دیگر شهر نیز حافظ تمدنی است که بوجود آمده است. بسیاری از تمدن‌ها با شهر از بین رفته‌اند و بسیاری با شهر تبلور یافته‌اند. شهر می‌تواند زوال و اوج تمدن را تعریف کند یا بیان حال تمدنی باشد که دربرگرفته است. در امروز شهر، تمدن‌های گذشته مستقر است و تمدن‌های آینده مستتر، پس باید تاریخ شهر را شناخت تا بتوان برای امروز و فردا برنامه‌ریزی کرد.

آغاز این هفت تمدن در فواصل زمانی گوناگون انجام یافته است. نخستین سه تمدن جهان بر اساس زمان آغاز آنها ، **بین النهرین**، **مصر** و **هند** هستند که به **تمدن‌های مرده** مشهور بوده و تمدن غربی نیز از همین سه تمدن نشأت گرفته است.

تمدن چین استثنای خارق العاده‌ای می‌باشد. فرهنگ خدشه‌ناپذیر آن از ابتدای پیدایش در سه هزارهٔ پیش از میلاد در حاشیه رود زرد، تا قرن بیستم **تداوم** داشته است. مهمتر آنکه تمدن شهری چین در قرن هشتم میلادی به **ژاپن** که هنوز جامعه‌ای اصولاً کشاورزی بود، راه یافت.

هرچند سه تمدن قاره امریکا، **مکزیک (آزتک)**، **پرو (اینکا)** و **امریکای مرکزی (مایا)** بسیار دیرتر از تمدن چینی بوجود آمده‌اند، اما همگی آنها بر اثر بی‌رحمی اسپانیایی‌ها بین سال‌های **۱۵۱۸** الی **۱۵۲۳** به کلی از بین رفتند. به تمدن‌های شکل گرفته در امریکای جنوبی (آزتک – مایا – اینکا)، **تمدن لاتین** نیز گفته می‌شود. به غیر از تمدن‌های لاتین، باقی تمدن‌های هفت گانه، **تمدن‌های رودخانه‌ای** هستند یعنی در اثر وجود رودخانه بوجود آمده‌اند. رودهای سند و گنگ مربوط به تمدن

هند، زرد به چین، دجله و فرات به بین النهرین و نیل به تمدن مصر متعلق می‌باشد. این تمدن‌ها با رودخانه زاده شده و در کنار رودخانه وجود دارند و رودخانه **جنبه تقدیس** برای آنها دارد.

در سیر تاریخی اولین تمدن‌های شهری سه دوره اصلی قابل تشخیص هستند. هر یک از این دوره‌ها با تغییرات بنیادی در **ابعاد اقتصادی** و **شیوه‌های معیشت** جوامع پیشرفته همراه بوده است:

۱- دوره پالئولتیک (دیرینه سنگی)

نام دیگر این دوره عصر حجر قدیم است که از یک میلیون سال پیش آغاز و تا ده هزار سال پیش ادامه داشته است. **اقتصاد مبتنی بر طبیعت و میوه‌چینی و شکار** (تنها شیوه و طریقه امرار معاش جوامع انسانی در طول بیش از ۹۸٪ زمان سکونت آنان در زمین) بوده است. مورگان این شیوه امرار معاش را **توحش** نامیده است.

اولین مساکن حقیقی، **غارها**، در این دوره شکل گرفتند و واحد اجتماعی در این دوره **خانواده** بود.

۲- دوره پرتونئولتیک (میان سنگی)

این دوره از ۱۰ هزار سال پیش آغاز و تا ۹ هزار سال پیش ادامه داشته است. در این دوره **اقتصاد مبتنی بر دامداری و دامپروری** و **چادر نشینی** شیوه سکونت بوده است. در این دوره انسان به تولید مواد غذایی از طریق پرورش منظم انواع خاصی از نباتات بخصوص تخم خوراکی **گیاهان وحشی** که اجداد جو و گندم بودند پرداخت.

این دوره را می‌توان **فرار از بن‌بست وحشیگری** نامید.

۳- دوره نئولتیک (نو سنگی)

این دوره از ۹ هزار سال پیش آغاز و تا ۵ هزار سال پیش ادامه داشته است. از دوره نئولتیک به عنوان دوره‌ی رفاهی که کشاورزی و دامپروری شکل می‌گیرد، یاد می‌شود.

در واقع لغت نئولتیک به دوره تولید غذا براساس کشت غلات و پرورش حیوانات اهلی و عدم استفاده از فلزات اطلاق می‌شود. مورگان این مرحله از توسعه تمدن را **بربریت** نامیده است.

انقلاب کشاورزی در دوران نئولتیک رخ می‌دهد و موجب **تولید افزون طعام** می‌شود که پایه معیشت است. این مازاد و تولید ابتدایی باعث شکل گیری واحد اجتماعی **قبیله** و دوام سکونت در یک محل یعنی **دهکده** است.

۴- عصر برنز

دوران چهارم یا عصر برنز می‌باشد که حدوداً ۲۵۰۰ الی ۳۰۰۰ سال قبل از میلاد آغاز شده و بیش از ۲۰۰۰ سال به طول می‌انجامد. در این دوره است که **اولین تمدن‌های شهری** به وجود آمدند. به عیقدهٔ پروفسور «چایلد» **انقلاب شهری** در این دوره روی می‌دهد. عامل حیاتی برای تحقق انقلاب شهری **تولید مازاد طعام** بود.

گوردون چایلد معتقد است که مازاد تولید، عامل ایجاد شهر است و در به وجود آمدن شهر مراحل زیر طی می‌شود:

۱- انقلاب کشاورزی

۲- مازاد تولید

۳- تشکیل دولت

۴- ایجاد شهر

کتاب **«اقتصاد شهرها»** نوشته **جین جیکوبز** در سال ۱۹۶۹ تقدم کشاورزی بر پیدایش تمدن شهری را نفی کرد. نظریات

جین جیکوبز بر پایه مشاهدات اخیر باستانشناسان در آناتولی (چتل هویوک و اریحا) استوار شده است. در این نظریه عامل ایجاد شهر **تشکیل دولت** بوده و کشاورزی و دامپروری در **شهرها** به وجود آمده است.

اریحا: از شهرهای قدیمی خاورمیانه است که در دره رود اردن واقع است. این شهر در اوایل هزاره نهم پیش از میلاد یک دهکده کوچک بود که به عنوان یک روستای متعلق به دوره نو سنگی قدیم، در حدود هشت هزار سال ق م دستخوش تحولات شگفت انگیز شد، زیرا در این شهر، خانه‌های خشتی بر پی‌های سنگی مدور یا بیضی شکل ساخته شده است، با افزایش ثروت شهر و وجود همسایگان نیرومند، ضرورت حفاظت از شهر بالاخره به **ایجاد نخستین استحکامات شناخته شده سنگی در تاریخ بشر می‌انجامد**.

چتل هویوک: کشف چتل هویوک و حاجیلار در آناتولی در حدود ۷۰۰۰ سال ق م را می‌توان مهمترین کشف حتی نسبت به اریحا به حساب آورد. از معماری شاخص این شهر آن است که هیچ خیابان و یا کوچه‌ای دیده نمی‌شود. کلیه خانه-ها به یکدیگر چسبیده‌اند و از پشت بام‌ها به هم ارتباط دارند. نظم موجود در نقشه شهر نشان می‌دهد که آن را طبق نقشه‌ای نظری یا غیر تجربی تنظیم و ایجاد کرده‌اند.

در کل **نظریهٔ نئوابسیدین** جین جیکوبز مبتنی بر **پیدایش کشاورزی و دامپروری در شهرها** نظریه تقدم کشاورزی بر تمدن شهری را به طور جدی زیر سؤال نبرده است.

در این قسمت لازم است نظریه‌های مختلف، در رابطه با منشأ شکل‌گیری تمدن‌ها را بررسی نمائیم:

- نظریه هیدرولیک (انقلاب کشاورزی و انقلاب شهری):

محکم‌ترین نظریه می‌باشد که از گوردون چایلد مطرح می‌شود. در این نظریه پیدایش شهر به دلیل انقلاب کشاورزی و مازاد تولید طعام است. این مازاد تولید موجب آزاد شدن بخشی از نیروی کارگشته که دولت را تشکیل داده‌اند و خود باعث انقلاب شهری شده است. این دیدگاه، نگاهی طبیعت گرایانه یا بوم گرایانه هم تلقی می‌شود بدین معنا که آبی بوده و سرزمینی بوجود آمده و تمدنی متولد شده است. در این نگاه دولت را بر تشکیل شهر متأخر می‌دانند.

- نظریه نئوابسیدین:

تئوری وجود خود انگیخته یا حیات مبتنی بر مواد بی‌جان اساس نظریه جین جیکوبز در کتاب اقتصاد شهرها است. او معتقد است کشاورزی و دامپروری در شهرها بوجود آمده و نمونه موردی او شهر چتل هویوک در آناتولی ترکیه است که اقتصاد بازرگانی داشته است.

- منشأ فرهنگی مجتمع‌های زیستی:

منشأ فرهنگی نگاه دیگری است که **راپاپورت** به منشأ تمدن‌های زیستی دارد و اشاره به آن دارد که کسانی شهر را بوجود آورده‌اند که نماینده خدا روی زمین بوده‌اند و معنایی آسمانی به آنها می‌دهند. در واقع برخی معتقدند از طریق **مذهب** کاهنان، معبد و ... دولت شکل گرفته و این دولت تقسیم کار اجتماعی را شکل داده و بر سازمان شهری و سازمان کشور متقدم است.

- پیدایش شهر از دیدگاه اقتصادی:

پل سینجر تنها تولید مازاد روستا برای ایجاد شهر را کافی نمی‌داند و معتقد است باید روابطی به وجود آید تا جریان انتقال

مازاد طعام از روستا به شهر تضمین شود. سینجر می‌گوید که این وجود **جامعه طبقاتی** است که موجب **تداوم انتقال** مازاد از روستا به شهر است. سینجر معتقد است منشا و پیدایش شهر مترادف با پیدایی جامعه طبقاتی و در نتیجه حاصل آن است.

- نظریهٔ ابن خلدون:

ابن خلدون منشا پیدایش شهرها را خصوصیات تجمل خواهی بشر و زندگی در ناز و نعمت می‌داند. او دوام شهرها را در گرو دوام دولت وقت می‌داند.

ابن خلدون به یک (چرخهٔ تطوری) در زمینه شهرنشینی اعتقاد داشت.

- **پیش زمینه‌های وقوع انقلاب شهری**

۱- مازاد تولید طعام: پس از تولید مازاد، بخشی از نیروی کار آزاد شده و حِرَف مختلفی بجز کشاورزی شکل می‌گیرد.

۲- اختراع خط: به منظور ثبت مبادلات صورت گرفته و همین‌طور برای ثبت دائمی وقایع اختراع خط ضروری بود.

۳- ایجاد سازمان شهری و بالندگی سازمان اجتماعی و نهایتاً شکل‌گیری دولت: این امر به منظور کنترل مازاد تولید بوده است. وجود سازمان اجتماعی تداوم تولید برای متخصصان شهری را تضمین می‌کرد.

🕮 **نکته:** دولت از سازمان اجتماعی نتیجه می‌شده است ولی در شرق معنا نداشته چون مالکیت از آن معبد بوده است.

۴- وجود سطح خاصی از فناوری: وجود تخصص تکنولوژیکی برای ایجاد ابزار حمل و نقل کالا و همینطور بهبود در ماهیت و کیفیت ابزار امری ضروری می‌نمود.

تمدن‌های اولیه

هفت مکان اولیه تمدن‌های انسانی عبارتند از:

- بین النهرین در خاور میانه
- مصر در خاور میانه
- هند در خاور دور
- چین در خاور دور
- ازتک و اولمک در مکزیک
- اینکا در پرو
- مایا در هندوراس و گواتمالا

نکات تکمیلی تمدن‌های اولیه

- تمدن غرب نشأت گرفته از سه تمدن (بین النهرین، مصر و هند) بوده است.
- نخستین واحد اجتماعی در تاریخ بشری، خانواده بوده است. چند خانوار متحد شده یک کوریا و اجتماع چند کوریا یک ترپیوس است.
- مورگان ۷ دوره را براساس توسعه منابع معیشت انسان تعریف نموده و خود آنها را دوره‌های نژادی نامیده: ۱) وحشیگری

ابتدایی (از ظهور انسان تا کشف آتش) ۲) وحشیگری میانی (از کشف آتش تا کشف تیر و کمان) ۳) وحشیگری آخری (از کشف تیر و کمان تا کشف سفالگری) ۴) بربریت ابتدایی (از کشف سفالگری تا اهلی کردن حیوانات) ۵) بربریت میانی (از اهلی کردن حیوانات تا ذوب سنگ آهن) ۶) بربریت آخری (از کشف آهن تا اختراع خط) ۷) دوره هفتم دورهٔ ابداع خط است.

- مورگان سفالگری را مرز بین توحش و بربریت می‌داند.
- مورگان تبدیل غارنشینی به واحد فیزیکی دهکده را بربریت می‌داند.
- دو رکن حیاتی و لازم تحقق انقلاب شهری، تولید طعام مازاد و خط هستند. وجود سازمان اجتماعی و تخصص تکنیکی از دیگر ملزومات تحقق یک شهر هستند.
- ابن خلدون شهر را محل طبقه حاکم می‌داند که برای ارضای نیازهای تجملی خود، از افراد دیگر جامعه استفاده می‌کند.
- مورتون فراید دوران بشری را براساس ساختار حکومتی به صورت ۱- جوامع برابر ۲- جوامع سلسله مراتبی ۳- جوامع طبقاتی ۴- حکومت‌ها تقسیم می‌کند.
- مامفورد اولین حاکمان را چوپانان می‌داند.
- پل سینجر معتقد به وابستگی شهر به روستا بوده است.
- به نظر ماکس وبر در گذشته شهر شرقی وجود نداشته زیرا لازمهٔ شهر، شهروند است و در شرق گذشته خداپادشاهی و نظام مالکیت و رعیتی حکم‌فرما بوده است.
- همه تمدن‌هایی که شهر را به وجود آورده‌اند، بدون استثنا، به همراه آن از بین رفته‌اند.
- تمدن‌های بین النهرین، مصر و هند، تمدن‌هایی شهری محسوب می‌گردند.
- محکم‌ترین نظریه در مورد پیدایش شهرها، نظریه انقلاب کشاورزی یا انقلاب شهری یا هیدرولیک از چایلد است.
- تئوری وجود خود انگیخته معتقد است کشاورزی و دامپروری در شهرها به وجود آمده‌اند و از جیکوبز است.
- راپاپورت منشأ فرهنگی را منشأ تمدن‌های زیستی می‌داند.
- اسجوبرگ شهر را جامعه‌ای با تراکم از جمعیت متخصصان و غیر کشاورزان و باسوادان می‌داند.

تمدن بین النهرین

به نظر می‌آید اولین خاستگاه‌های بشری در این پهنه بوده است. در تورات و حمورابی (حاوی اولین قوانین شهری) نوشته-هایی در مورد این تمدن وجود دارد.

این نکته که موقعیت مناسب برای انقلاب کشاورزی در آغاز در جنوب و مشرق مدیترانه در حوالی محلی که به **هلال حاصلخیز** معروف است، اتفاق افتاد مورد قبول عموم صاحب‌نظران می‌باشد. هلال حاصلخیز عبارتی است که توسط **پروفسور برستد** برای اولین بار مطرح شد و مترادف با عبارت **«گهواره تمدن»** می‌باشد.

شکل ۱- ۱- هلال حاصلخیز (بین النهرین)
موریس، جیمز ۱۳۸۵

- **دولت – شهر** (City State)

در حدود ۵۵۰۰ سال قبل از میلاد به دنبال سه هزار سال توسعه تدریجی جوامع کشاورزی در سرزمین‌های مرتفع‌تر مستقر شده و به تدریج در اثر خشک شدن رسوبات آبرفتی و همچنین در اثر پیشرفت تکنیکی به خصوص در زمینه آبیاری، این اجتماعات در جهت پائین دره‌های دجله و فرات تغییر مکان دادند.

از لحاظ طبیعی، شهرهای تمدن بین النهرین در دشت پهناور بین دجله و فرات تشکیل می‌شدند (تمدن رودخانه‌ای) در این پهنه وسیع دشت‌های حاصلخیز شاهد پیدایش مجتمع‌های زیستی متعدد بودیم که از لحاظ اقتصادی مستقل از هم بودند و این استقلال اقتصادی پیش درآمدی بر استقلال سیاسی بود. در اینجاست که شاهد شکل‌گیری مفهوم دولت – شهر برای اولین بار هستیم.

- **نظام خداپادشاهی**

در تمدن بین النهرین با مقوله **غارت – دفاع** میان دولت شهرها روبرو هستیم که در نتیجه شهرهایی با **حصار و باور** شکل می‌گیرد و نهایتاً منجر به **عدم تشکیل حکومت واحد** می‌گردد. در بین النهرین، هر شهری (یا دولت شهری) دارای رب مخصوص خود است **و نظام خداپادشاهی** استقرار پیدا می‌کند. هر شهری دارای یک الهه است و نماینده این الهه بر روی زمین، **معبد** است.

در بین النهرین، مالکیت خصوصی مطرح نیست و همه چیز از آن خدا و جانشینش بر روی زمین (پادشاه) است در نتیجه تقسیم کار اجتماعی شکل نمی‌گیرد و شاهد **وحدت کار اجتماعی** هستیم.

- **معابد**

سومریان معابد و زیارتگاه‌ها را مکانی برای اسکان و اقامت خدا می‌دانستند، به همین منظور هر کدام از معابد بر روی سکوئی احداث می‌شده است.

شاخص ترین و برجسته‌ترین ساختمان دوره بین النهرین معبدی به نام زیگورات بود. زیگورات در زبان سومریان به معنای کوه بوده ولی در زبان بابلی به معنای سکو یا بنای پله پله است.

- **تل**

شهرهای بین النهرین همگی در **تپه** بودند و بروی تل شکل می‌گرفته‌اند. تل در اثر ساختن ساختمان‌های جدید بر خرابه‌های

ساختمان‌های قبلی به وجود آمده است. در بین النهرین اکثر ساختمان‌ها از خشت خام بوده و خشت پخته تنها برای ساختن حصار شهر و قصرها و معابد مورد استفاده قرار می‌گرفته است. طول عمر یک خانه گلین در بین النهرین حدوداً به ۷۵ سال محدود شده و این مدت زمانی است که فرسایش اقلیمی بر اثر آب و هوا سبب فرو ریختن آن شده است.

- **بافت شهر**

بافت شهرهای تمدن بین النهرین **ارگانیک** (طبیعی) بود. خانه‌ها در مجموع به گونه‌ای در کنار هم قرار داده شده‌اند که می‌توان آن را نتیجه رشد روستاهای بدوی دانست و ادعا کرد که هیچ نظام شهرسازی در ایجاد این طرح دخیل نبوده است.

رشد ارگانیک موجب تنوع مناظر سیمای شهر بوده است. بافت ارگانیک علی رغم بافت پر پیچ و خم و گیج کننده و به ظاهر غیر منطقی گذرهای خود، به روشنی با یک الگوی طبیعی توصیف ناپذیر تطابق دارد.

- **شهرهای تمدن بین النهرین**

آکد: اولین پایتخت سومریان.

اور: اور بعنوان پایتخت سومریان، **بارزترین نمونه** یک شهری سومری است. اولین شکل گیری حکومت را در شهر اور (Ur) در تمدن سومر (بین النهرین) شاهد هستیم.

معبد در درون شهر و در قسمت مذهبی شهر یعنی **تمنوس** قرار دارد. تمنوس تنها فضای باز شهری اور و دارای حصار است.

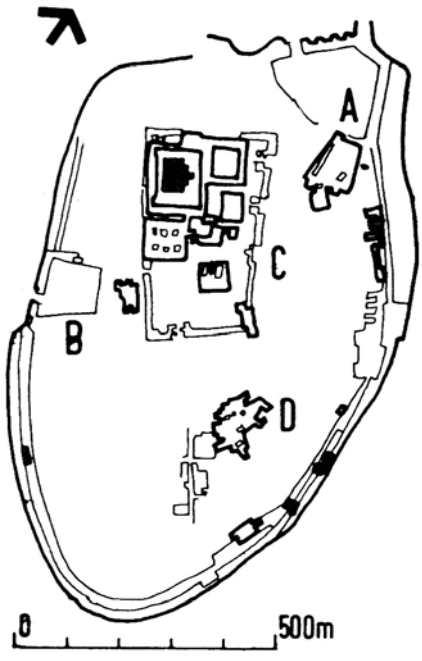

شکل ۱-۳- اور

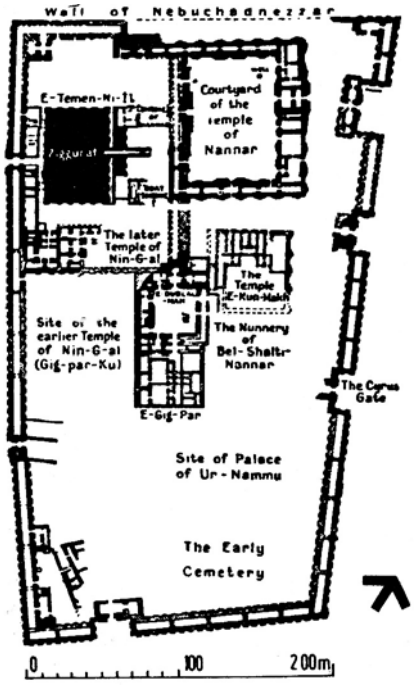

شکل ۱-۲- تمنوس

موریس، جیمز ۱۳۸۵

در تورات اشاره به تولد و به پیامبری برگزیده شدن حضرت ابراهیم در شهر اور شده است.

اربیل (اربلای قدیم): این شهر در شمال شرقی عراق واقع شده است و از نمونه‌های بارز شکل‌گیری شهر بر روی تل می‌باشد و از این لحاظ با پیرنه (از شهرهای تمدن یونان) قابل مقایسه است. **میدان بازار** تنها فضای باز شهری اردبیل است.

شکل ۱-۴- اربیل

موریس، جیمز ۱۳۸۵

بیت المقدس (اورشلیم): بیت المقدس دارای پیشینه تاریخی ۴ هزار ساله است و از نقطه نظر باستان شناسان منطقه شهر جدید بر شهر قدیم منطبق نیست. داوود و سپس پسرش سلیمان بیت المقدس را مرکز مذهبی قرار دادند.

بارزترین عنصر شهری مدرن اورشلیم، بقایای معبد هرود است که توسط دیوارهای حصین محصور شده است.

اوروک (وارکا): این شهر **بزرگ‌ترین** شهر شناخته شده سومر می‌باشد. در تورات از آن با نام ارک یاد شده است. دوره شکوفائی اوروک از حدود ۳۵۰۰ قم تا ۲۳۰۰ ق.م می‌باشد.

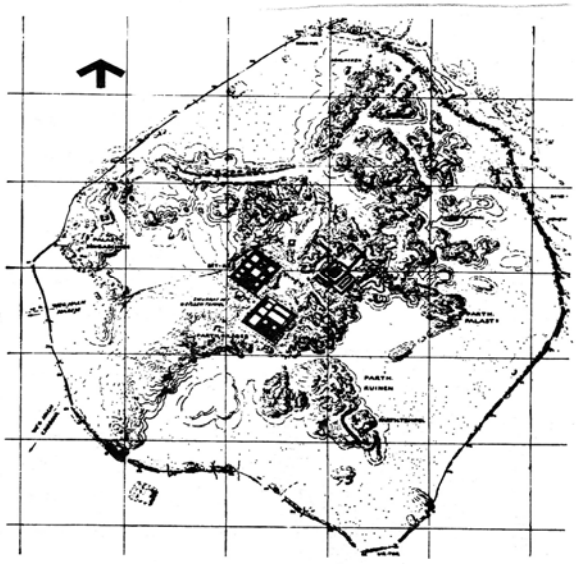

شکل ۱-۵- اوروک

موریس، جیمز ۱۳۸۵

* شکل شهرهای بین النهرین **بیضوی** متأثر از رود بوده است.

تمدن بین النهرین عمدتاً توسط ایرانی‌ها از بین می‌رود و پایه‌ای برای شکل گیری تمدن ایران می‌شود.

نکات تکمیلی تمدن بین النهرین:

- تمدن بین النهرین یک تمدن رودخانه‌ای است.
- اولین خاستگاه بشری در پهنه بین النهرین بوده است.
- در تورات و حمورابی نوشته‌هایی در مورد تمدن بین النهرین وجود دارد.
- عمده‌ترین مقوله در بین النهرین غارت – دفاع است. (برعکس مصر)
- هر شهر دارای خدای مخصوص به خود است پس با مقوله دولت – شهر روبه‌رو می‌شویم. (رب النوع‌ها)
- اولین دولت شهرها را در بین النهرین داریم.
- در تمدن بین النهرین خبری از مالکیت خصوصی نیست و همه چیز از آن کسی است که از شهر محافظت می‌کند. (برخلاف دولت شهرهای یونانی)
- شهر سرزمین مقدس است. پس باید در بلندی، به سمت آسمان و در یک محیط سوق الجیشی ساخته شود.
- نشانه‌های باستان‌شناسی، نشان از وجود فضاهای مسکونی مردم عادی در داخل حصار شهر دارد. (برخلاف تمدن ایران)
- سومریان مردمی کشاورز بودند که طرز مهار کردن سیل را آموختند و شهرهایی با دیوارهای قطور ایجاد کردند.
- مناطق مستقل شهری در بین النهرین از سالهای ۳۰۰۰ تا ۲۵۰۰ ق م وجود داشته‌اند.
- در بین النهرین خداپادشاهی را داریم.
- تقسیم کار اجتماعی شکل نمی‌گیرد و شاهد وحدت اجتماعی کار هستیم.
- تمدن بین النهرین توسط ایرانیان از بین می‌رود.
- پس از بین رفتن تمدن بین النهرین بخشی از آن به ایران و بخشی دیگر به یونان منتقل می‌شود.
- اولین تشکیل شهر را در تمدن سومر در بین النهرین داریم به نام شهر «اور».
- اور پایتخت سومر و بارزترین نمونه یک شهر سومری است.
- اولین شکل‌گیری حکومت در شهر اور و تمدن بین النهرین بوده است.
- به گفته کلارک اولین سکنه جلگه آبرفتی دجله و فرات، ساکنان دهکدهٔ «العبید» بوده‌اند که در درهٔ رود فرات سکونت داشته‌اند.
- در بین النهرین اکثر ساختمان‌ها از خشت خام بوده‌اند و خشت‌های پخته فقط برای ساخت حصار شهر و قصرها و معابد به کار می‌رفته است.
- شهر اور دارای سه بخش اصلی، شهر باستانی با دیواری در اطرافش، تمنوس و شهر بیرونی بوده است.
- تمنوس به صورت شطرنجی ساخته شده است.
- به جز بندر، تمنوس تنها فضای باز شهری اور را شامل می‌شد که مختص کاهنان و اعضای خانواده سلطنتی است.

- بین المقدس (اورشلیم) دارای پیشینه تاریخی ۴ هزار ساله است و منطقه شهر قدیم بر شهر جدید منطبق نیست.
- شهر بابل براساس شبکه شطرنجی ساخته شد و توسط فرات به دو بخش تقسیم می‌شود.

شکل ۱-۶ بابل
موریس، جیمز ۱۳۸۵

- «اوروک» یا «وارکا» یا «ارک» بزرگ‌ترین شهر شناخته شدهٔ سومری است.
- «اریدو» قدیمی‌ترین مجتمع زیستی بین النهرین است که به تمدن دوره «العبید» باز می‌گردد.

تمدن مصر

تمدن مصر ظاهراً با تمدن بین النهرین قابل قیاس است زیرا در هر دو سرزمین رودخانه‌های بزرگی جریان داشته (تمدن رودخانه‌ای) و هر دوی آنها دارای دشت‌ها و دره‌های حاصلخیز بوده‌اند، ولی رشد و توسعه مجتمع‌های زیستی در مصر در جهتی **کاملاً متفاوت** با بین النهرین بوقوع پیوسته است.

با توجه به داده‌های باستان شناسی، اولین خاستگاه‌های تمدن بشری در بین النهرین بوده است، ولی به علت اینکه اسناد مکشوفه بیشتری در مصر بدست آمده است، اطلاعات بیشتری نسبت به تمدن این سرزمین وجود دارد. در تمدن مصر، ابنیه و آثار حکومتی باقی مانده است (مقدس بوده‌اند) و هیچ گونه آثار شهری قابل توجه به جای نمانده است. علت اصلی این امر را می‌توان اینگونه بررسی کرد:

۱- احتمالاً علت اصلی و تعیین کننده این امر **امنیت نسبی** داخلی سرزمین مصر می‌باشد، چرا که از لحاظ جغرافیایی توسط صحراها و دریا محصور بوده و از دسترس دشمنان به دور بوده است. به دلیل این امنیت، هیچ گونه ضرورت اقتصادی، تداوم سکونت در یک مکان را به منظور بهره‌برداری بیشتر از سرمایه‌گذاری‌های هنگفت در دیوارهای دفاعی شهر (مانند بین النهرین) توجیه نمی‌کرد. (عدم شکل گیری تل و حصار)

۲- شهر در کناره‌های نیل برای فرعون‌های مختلف جابجا می‌شده است و هر یک آزادانه می‌توانستند دوران حکومت خود را صرف ساختن مقابر خود در مکانی متفاوت از اعقاب خود کرده و برای زندگی پس از مرگ آماده شوند. (**«کا»** یعنی نیمی از انسان در ملکوت است و زندگی پس از مرگ مهم است – از اعتقادات مصریان قدیم) کارگران هم در همان نزدیکی کار و زندگی می‌کردند. (حکومت **واحد** فراعنه برخلاف بین النهرین).

🕮 **نکته مهم:** در مصر به جای شهر با **اردوگاه‌های** کارگری و کارگاه‌های ساختمانی به منظور احداث اهرام مواجه هستیم که پس از تکمیل شدن به جای دیگری منتقل می‌شدند. اگر هم شهری بوده، تا وقتی به حیات خود ادامه می‌داده است که فرعون در قید حیات باشد و پس از مرگ فرعون، فرعون جدید، افراد را در جهت ساخت اهرام جدید، کوچ می‌داده است. **(عدم شکل گیری شهر)**

۳- استفاده از مصالح سخت برای ساخت معابد و قصرها بوده و خانه‌های مسکونی با گِل و خشت ساخته می‌شدند که در برابر عوامل طبیعی مقاوم نبوده و امروزه اثری از آن باقی نمانده است.

با توجه به آنکه شهر مصری (سکونتگاه کارگری) در زمانی کوتاه می‌بایست ساخته می‌شده (به علت جابجایی کارگران) برای سهولت کار **با طرح شطرنجی** در ساخت سکونتگاه‌ها مواجه می‌شویم که در اصل دهکده‌های کارگری از پیش طراحی شده هستند (اولین شهرهای شطرنجی را در تمدن هند شاهد هستیم)

در سکونتگاه‌های مصری هیچ گونه منطقه بندی برای انواع کاربری‌ها وجود نداشته است و شاهد تنوع فعالیتی نیستیم.

- **شهرهای تمدن مصر**

شکل شهرهای مصری، نشان‌دهنده **توسعه‌ای خطی** در طول نیل می‌باشند. از معروفترین شهرهای تمدن مصر می‌توان از **«العماره»** و **«کاهون»**به صورت دهکده‌های کارگری نام برد. هر دو شهر به صورت مستطیل شکل بوده‌اند.

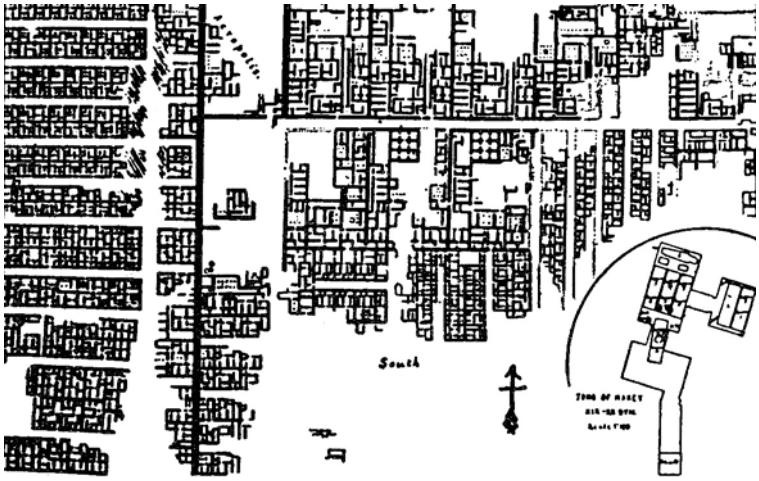

شکل ۱-۶- دهکده‌های کارگری مصر

موریس، جیمز ۱۳۸۵

به دلیل نبود تداوم استقرار در مکانی معین در مصر، تل به وجود نیامد (به جز تل العماره) و اثری از شهرها باقی نمانده است.

از دیگر شهرهای مهم مصر، **تب**، **ممفیس** و **اسکندریه** را می‌توان نام برد.

تمدن مصر توسط دو تمدن یونان و ایران از بین می‌رود. در واقع تمدن‌های مصر و بین النهرین پایه‌ای برای تمدن یونان می‌شوند.

نکات تکمیلی تمدن مصر

- مصر یک تمدن رودخانه ایست.
- امنیت دیرباز در سرزمین مصر ناشی از شرایط جغرافیایی بوده که موجب پیدایش حکومت یکپارچه در این سرزمین شده بود.
- در تمدن مصر به دلیل عدم وجود ضرورت‌های اقتصادی در تداوم سکونت در یک مکان، با مقوله شهر روبرو نیستیم.
- اخناتون، (تل العمارنه)، تبس، ممفیس و کاهون از مراکز شبه شهری تمدن مصر بوده‌اند.

- برای جلوگیری از اتلاف وقت در ساختن مقابر فراعنه، شبه شهرهای مصری در یک مرحله و سریعاً ساخته می‌شدند.
- در ساخت شهرهای مصری تقریباً هیچ اثری مبنی بر شهرسازی آگاهانه در طرح شهرها به چشم نمی‌خورد.
- در شهرسازی مصری منطقه بندی کاربری موجود نیست.
- استفاده از شبکه شطرنجی در دهکده‌های کارگری مصر نشان از نوعی کنترل سیاسی آن زمان بوده است.
- اولین قدم‌های برنامه ریزی منطقه‌ای در مصر باستان و در اطراف رود نیل در قالب سیستم‌های آبیاری برداشته شد.
- نقشه شهرهای مصری نشان از توسعه خطی در طول نیل می‌باشد.
- اهرام، خط تصویری و «کا» (نیمی از انسان در ملکوت است و زندگی بعد از مرگ مهم است) از ویژگی‌های تمدن مصر است.
- ساکنان مصر در دو منطقه سفلی و علیا با دو فرهنگ مختلف می‌زیستند.
- به عقیده هرودوت مصرها بیش از هر قوم دیگر، به حد افراط مذهبی‌اند.
- به دلیل نبود تداوم استقرار در مکانی معین در مصر تلی به وجود نیامده است. (به جز تل العمارنه)
- دو شهر «کاهون» و «العماره» به صورت دهکده‌های کارگری بوده‌اند.
- تمدن مصر توسط یونانیان از بین رفت.

تمدن هند (هاراپا)

سومین تمدن از تمدن‌های هفت‌گانه تمدن هند می‌باشد که چگونگی پیدایش آن روشن نیست، اما نابودی ناگهانی آن در حدود ۱۷۵۰ ق م کاملاً قطعی است. **دلایل نابودی این تمدن** احتمالاً یکی از موارد زیر می‌باشد:

- سیلاب‌های عظیم و طولانی
- خشکسالی
- حمله اقوام آریائی

نحوه ی توسعه مجتمع‌های زیستی تمدن هند در حوضه رود سند مشابه این توسعه در بین النهرین می‌باشد. به تمدن هند، **هاراپا** نیز اطلاق می‌شود که نام یکی از شهرهای مهم آن تمدن است.

- **پیدایش شهرسازی**

تمامی شهرهای تمدن‌هاراپا از یک شکل کلی پیروی می‌کردند. هر یک از این شهرها دارای قلعه‌ای بودند که در غرب شهر و کاملاً مجزا از منطقه شهر سفلی قرار داشته است. اگر شهرهای هاراپا نیز چون شهرهای بین النهرین دارای رشدی ارگانیک بودند، باید قلعه در داخل شهر و احتمالاً در مرتفع‌ترین نقطه آن واقع می‌شد.

همچنین شهر سفلی غالباً دارای شبکه شطرنجی نسبتاً منظمی است و از خیابان‌های اصلی شمالی – جنوبی و جاده‌های متقاطع شرقی – غربی که به قلعه ختم می‌شوند، تشکیل می‌شود. برخلاف رشد ارگانیک یک شبکه شطرنجی به خودی خود به وجود نمی‌آید و این شکل باید آگاهانه تعیین گشته و در محلی معین پیاده و اجرا گردد.

در نتیجه پیدایش شهرسازی آگاهانه و بکارگیری شبکه شطرنجی را برای نخستین بار در تمدن هند (هاراپا) شاهد هستیم.

- **ماندالای هندی**

ماندالا در شهرسازی هند بسیار تأثیرگذار بوده و یک **عامل فلسفی** با **مفهوم مذهبی** می‌باشد. نقشه شطرنجی دقیق شهرهای هندی نشأت گرفته از ماندالا است که طرح مربع تکرار شونده دارد.

بر اساس عقاید راهبان هند، ماندالا تصویری از قوانین حاکم بر جهان است. مفهوم ماندالا در تمدن هند رواج می‌یابد و تمامی شهرهای هند از مفهوم ماندالا تأثیر می‌پذیرند.

در کل **عامل مذهب** در تمدن هند بسیار عمده می‌باشد و همینطور در این تمدن اقتدار سلطنتی را شاهد نیستیم.

ماندالای اصلی یک مربع است و هر ماندالا از تقسیم به مربع‌های کوچکتر که **پاداس** نام دارند، تشکیل می‌شوند. در اینجا مقیاس اهمیت ندارد چراکه اثر اسرارآمیز طرح مورد نظر می‌باشد.

شهر باستانی **جیپور** بر اساس قوانین ماندالا بازسازی شد.

- **نظام کاستی**

بر اساس طرح ماندالا شهر با سلسله مراتب کاستی تقسیم می‌شود و هرچه از مرکز شهر دورتر باشد درجه تقدیس آن کمتر است. همینطور است که فرادستان از فرودستان جدا هستند و معبد (قلعه) از درون شهر خارج شد. و به طور مجزا در بالا دست مستقر می‌شود و این همان **نظام کاستی** است. (در دوره ساسانیان نیز شاهد نظام کاستی هستیم).

- **شهرهای تمدن هند**

- **هاراپا:** اولین پایتخت تمدن هند می‌باشد که در شمال شرقی سرزمین پنجاب و بر کرانه‌های یکی از شاخه‌های سند واقع بود. طرح کلی شهر، نشان دهنده کنترل دیوانی بر ذخایر مواد غذایی می‌باشد.
- **موهنجودارو:** مستندترین مرکز تمدن هند، موهنجودارو است که بر کرانه راست رود سند واقع شده بود. در موهنجودارو، که تنها شهری است که آثار تمدن هند در آن به جای مانده، خیابان‌ها عمود بر هم هستند و شکلی شطرنجی دارند، ساختمان‌های اداری و مذهبی و سالن اجتماعات وجود دارد، شهر به سیستم فاضلاب مجهز است، قلعه‌ای در مرتفع‌ترین قسمت ناحیه در خارج شهر محل نگهداری خوراک بوده است و همین قلعه بیانگر طرح شهر از پیش اندیشیده شده است. از نام‌هائی که بر این شهر کهن اطلاق شده **«مانهاتن عصر برنز»** است و این نام به سبب طرح شهرسازی مدرن و علمی کم‌نظیری است که داشته است.

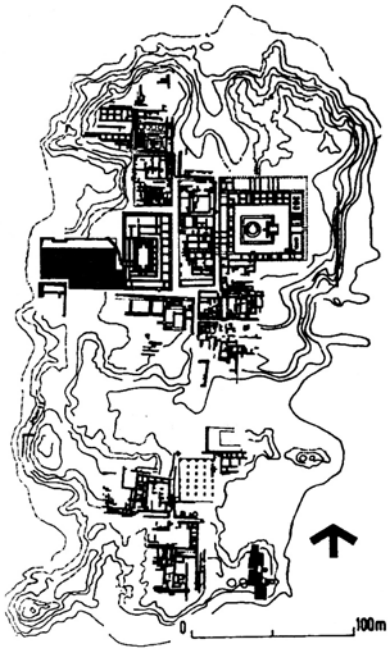

شکل ۱-۷- مرهونجو دارو

موریس، جیمز ۱۳۸۵

هاراپا و موهنجودارو در پاکستان امروزی قرار داشتند.

- **لوتال:** این شهر کوچک تمدن هاراپا یک **مرکز تجاری** مهم بوده است. طرح لوتال تقریباً مربعی شکل بوده و دارای یک محور اصلی شمالی – جنوبی است.

نظم و انضباط کامل، همگونی، شبکه شطرنجی و سلسله مراتب معابر، طبقه‌بندی برای اولین بار، سیستم دفع فاضلاب و زباله، همه و همه بدون اقتدار سلطنتی حکومتی و نیروی نظامی بیانگر **اعتقادات مذهبی** در شکل‌گیری شهرهای تمدن هند می‌باشد. شروع تفکر شهرسازی و تفکر برنامه‌ریزی شهری از هند بوده است.

پس از بین رفتن هند، بخشی از این تمدن از طریق **شهر سوخته** به ایران و بخشی به چین منتقل می‌شود.

نکات تکمیلی تمدن هند

- مستندترین مرکز تمدن هاراپا، «موهنجودارو» بوده است. و اولین شهر «هاراپا» است.
- موهنجودارو و هاراپا در پاکستان امروزی قرار دارند.
- موهنجودارو «مانهاتن عصر برنز» نام گرفته است و این نام به سبب طرح شهرسازی مدرن و علمی کم‌نظیر آن است.
- لوتال از مهم‌ترین شهرهای تمدن هاراپا بوده است.
- موهنجودارو جز محدود شهرهایی است که در دوران خود دارای شبکه فاضلاب بوده است.
- در شهرهای هندی معبد از شهر خارج شده و در بالادست مستقر می‌شود و این همان نظام کاستی است.
- یک تصور آسمانی (ماندالا) نقشه شهرها را در هند شکل می‌داده (مانند شهر آلاب)
- شهرهای هاراپا اولین مجتمع‌های زیستی از پیش طراحی شده بودند و طرح شطرنجی داشتند.
- تمامی شهرهای تمدن هاراپا، دارای قلعه‌ای در غرب شهر و به صورت مجزا بودند.
- برخلاف ذهنیت آسمانی و مذهبی، تمدن هند بسیار ناسیونالیست بوده است.
- آجر و عایق کاری در تمدن‌هاراپا شناخته شده بود.
- عدم اقتدار سلطنتی و وجود جامعه‌ای مذهبی از ویژگی‌های تمدن هاراپا سات.
- پس از بین رفتن تمدن هند، بخشی از آن به ایران (شهر سوخته) و بخشی دیگر به چین منتقل شد.
- تمدن هند یک تمدن رودخانه‌ای بوده است.
- طرح کلی شهرهای هاراپا نشان دهنده کنترل دیوانی بر ذخایر مواد غذایی بوده است.
- «لوتال» یکی از شهرهای تمدن هاراپا با کاربردی تجاری و شکل مربعی بوده است.
- شهر «کالیبانگال» نیز از شهرهای تمدن هاراپا بوده است.
- شهر باستانی «جیپور» بر مبنای تفکر ماندالایی بازسازی شده است.
- در طرح ساختمان‌های منازل تمدن هند دو اصل رعایت شده بود: امنیت و آسایش
- شروع تفکر شهرسازی و برنامه‌ریزی شهری از هند بوده است.
- تپه قلعه موهنجودارو نه مقر فرماندهی مستبد و نه نماد مذهبی غالبی مانند زیگورات اور را در برمی‌گرفته بلکه دارای تعدادی ساختمان برای کارهای اداری و مذهبی بوده است.
- در تمدن هاراپا مفهوم خداپادشاهی داریم. (تمدن اسطوره‌ای)
- نابودی ناگهانی تمدن هند در ۱۷۵۰ ق م رخ داد.
- در هند نیز چون دوره افول روم تنها جسم کارگری شهری در امر تولید مطرح است.